

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ДОГОВІРНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОСЕРЕДНИЦТВА У СФЕРІ СТРАХУВАННЯ

Уралова Ю.П.,
старший викладач

Донецький національний університет

У статті розглядаються питання правового регулювання договірних відносин за участю посередників у сфері страхування, розкриваються регуляторні властивості договору як акта автономного регулювання, спрямованого на створення цілісної моделі взаємовідносин страхових посередників, страховиків та страхувальників. Визначається взаємодія системи правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання відносин посередництва у сфері страхування, яке охоплюється поняттям механізму правового регулювання. Конкретизовано такі характеристики договірної регуляції посередництва у сфері страхування, як предмет та суб'єкти.

Ключові слова: правове регулювання, договірне регулювання, механізм правового регулювання, договір, правовий засіб, індивідуальне саморегулювання, договірні відносини, предмет регулювання, форми договірної регуляції, суб'єкти договірної регуляції.

Уралова Ю.П. / К ВОПРОСУ О ДОГОВОРНОМ РЕГУЛИРОВАНИИ ПОСРЕДНИЧЕСТВА В СФЕРЕ СТРАХОВАНИЯ / Донецкий национальный университет, Украина

В статье рассматриваются вопросы правового регулирования договорных отношений с участием посредников в сфере страхования, раскрываются регулятивные особенности договора как акта автономного регулирования, направленного на создание целостной модели взаимоотношений страховых посредников, страховщиков и страхователей. Определяется взаимодействие системы правовых способов, с помощью которых осуществляется правовое регулирование отношений посредничества в сфере страхования, которое охватывается понятием механизма правового регулирования. Конкретизированы такие характеристики договорного регулирования посредничества в сфере страхования, как предмет и субъекты.

Ключевые слова: правовое регулирование, договорное регулирование, механизм правового регулирования, договор, правовое средство, индивидуальное саморегулирование, договорные отношения, предмет регулирования, формы договорного регулирования, субъекты договорного регулирования.

Uralova Yu.P. / ON THE ISSUE OF CONTRACTUAL REGULATION OF INSURANCE MEDIATION / Donetsk National University, Ukraine

The article is devoted to the problems of legal regulation of contractual relationships involving intermediaries in the insurance realizing by a variety of legal means of regulatory and individual regulations, which differ in the level and method of fixing.

Regulatory properties of agreement as an act of autonomous regulation accepted by consent of individual institutions and as an act of realizations of legal norms aimed to creating an integrated model of relations between insurance intermediaries, insurers and policyholders during the process of realization of their subjective rights and legal responsibilities arising from their implementation of this agreement is disclosed.

The author determines the interaction of legal means by which the legal regulation of relations mediation in the insurance is realized and what is covered by the concept of the mechanism of legal regulation. Based on this the author refined that as elements in the mechanism of legal regulation of contractual relationships insurance intermediaries includes norms of commercial and civil law, juridical facts that provided for by the commercial and civil law; legal rights and responsibilities of insurance intermediaries in contractual obligations, which also provided for by the commercial and civil law and that are received them as subjects of legal relationships which arose on the basis of juridical facts; realizing of legal rights and legal responsibilities; protection of rights and interests.

Based on comparative analysis of different theoretical approaches in jurisprudence on the concept of contractual regulation, including the insurance sphere, contractual regulation of insurance mediation is seen as an individual self-regulation aimed to organize individual contractual connections of insurance intermediaries as business entities with other subjects of business insurance market (insurers and policyholders), which occurs in established by norms of civil and commercial law procedural form and realized by using such legal means as an agreement and/or other contractual forms.

Key words: legal regulation, contractual regulation, mechanism of legal regulation, contract, legal means, individual self-regulation, contractual relations, subject of regulation, form of contract regulation, contractual regulation of subjects.

Процес становлення та розвитку страхового ринку в Україні в умовах економічної конкуренції об'єктивно обумовлює необхідність розроблення нових моделей врегулювання договірних відносин страхових посередників, збагачення юридичного інструментарію для їх оформлення як на рівні законодавства, так і індивідуальними правовими засобами саморегулювання.

Правове регулювання договірних відносин за участю посередників у сфері страхування здійснюється за допомогою різноманітних правових засобів нормативного та індивідуального регулювання, які відрізняються рівнем та способом закріплення. Так, прийняття у 2003 році Господарського кодексу України, Цивільного кодексу України, деяких інших нормативно-правових актів започаткувало новий етап модернізації вітчизняного законодавства у сфері договірної права, заклало фундамент для нормативно-правового регулювання договірних відносин страхових посередників на новому системному рівні.

Процес кодифікації мав позитивний вплив на подальше вдосконалення правового регулювання договірної практики за участі страхових посередників на рівні спеціального господарського та цивільного законодавства і,

передусім, у таких нормативно-правових актах, як Закон України «Про страхування», Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг» тощо.

Разом із тим аналіз результатів практики укладання та виконання договорів страховими посередниками, судової практики розгляду спорів із цих питань вказують, що положення національного законодавства, які опосередковують договірні відносини за участю посередників у сфері страхування, далеко не завжди складаються в чітку та послідовну систему правового регулювання.

Недостатній рівень урахування специфіки договірних відносин страхових посередників як на рівні загального, так і спеціального законодавства, передусім у Законі України «Про страхування», призводить до появи цілої низки проблем теоретичного та практичного характеру в процесі укладання та виконання договорів страховими посередниками. Зокрема, про наявність таких проблем свідчить відсутність єдиної судової практики розгляду однотипних спорів, що виникають під час укладання та виконання страховими посередниками брокерських та агентських угод.

З урахуванням вищевказаного значно зростає регулятивна роль такого правового засобу, як договір, який широко використовується в організації індивідуальних комерційних зв'язків страхових посередників. Активне та комплексне застосування страховими посередниками різних видів правових форм, які мають договірну природу, зумовлює необхідність дослідження договірного регулювання посередництва у сфері страхування.

Загальні питання правового регулювання договірних відносин у господарському та цивільному праві досліджувалися в роботах таких учених зарубіжної та вітчизняної науки, як О.А. Беляневич, В.В. Брагинський, А.Г. Бобкова, О.В. Дзера, О.О. Дьомін, Ж.В. Завальна, М.Ф. Казанцев, В.В. Луць, В.С. Мілаш, С.О. Погрібний та ін.

Окремі правові аспекти договірного регулювання посередництва, в т. ч. у сфері страхування, розглядалися такими вченими, як В.А. Васильєва, І.О. Гелецька, А.Л. Дядюк, А.М. Панченко, В.В. Резнікова, Р.О. Коротка та ін. Водночас більшість сучасних досліджень розглядають договірне регулювання винятково з позицій цивілістики, не порушуючи питання взаємозв'язку договору із системою правових засобів, якими репрезентовано механізм господарсько-правового регулювання посередництва у сфері страхування.

Метою статті є уточнення поняття, предмету та суб'єктів договірного регулювання посередництва у сфері страхування та розробка пропозицій з удосконалення правового регулювання договірних відносин страхових посередників.

Правове регулювання посередницької діяльності страхових брокерів, перестрахових брокерів та страхових агентів у сфері страхування здійснюється на основі поєднання нормативно-правової регламентації договірних відносин на рівні Господарського кодексу України (далі – ГК України), Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), Закону України «Про страхування», інших нормативно-правових актів, а також їх індивідуально-правової регламентації, яка відбувається на основі застосування такого правового засобу, як договір.

Відповідно, в процесі дослідження питання договірного регулювання посередництва у сфері страхування можливо розглядати договірне та нормативно-правове регулювання в якості відносно самостійних соціальних регуляторів. Однак уявляється більш доцільним комплексний погляд на правове регулювання договірних відносин страхових посередників як на цілісне явище, яке включає правові норми та договір в якості елементів механізму правового регулювання.

Принципова особливість механізму правового регулювання договірних відносин страхових посередників обумовлена наявністю в ньому договору і характером взаємодії останнього із законом. У механізмі правового регулювання посередництва у сфері страхування договір, з одного боку, відіграє роль юридичного факту стосовно закону, а з іншого – сам, як і закон, регулює договірні відносини страхових посередників, причому для виникнення, зміни та припинення прав і обов'язків, передбачених договором, також необхідні юридичні факти.

З урахуванням вищевказаного необхідно підкреслити, що в науковій літературі таке загальне поняття, як «договірне регулювання», має дискусійний характер, і відносно його визначення були висловлені різні точки зору. Так, М.Ф. Казанцев визначає договірне регулювання як правове регулювання, яке здійснюється суб'єктами цивільного права за допомогою цивільно-правових договорів, які укладаються між ними [1, с. 34]. У свою чергу А.Д. Корецький пропонує розглядати договірне регулювання як діяльність, пов'язану з рішенням юридично значимих питань, яким норма права не дала вичерпної регламентації, яка спирається тією чи іншою мірою на розсуд суб'єктів права, що протікає у встановленій законодавством проце-

дурно-процесуальній формі [2, с. 41]. Децю іншу позицію займає Н.К. Нарозников, який підкреслює, що договірне регулювання являє собою особливий засіб впливу на суспільні відносини, що дає змогу законно, максимально безконфліктно і гармонійно впливати на них. Особливого значення набуває договірне регулювання щодо зобов'язань із надання послуг у силу незначного масиву правових норм, що безпосередньо впливають на дані відносини [3, с. 85]. Ряд науковців вказують на договірне регулювання як індивідуально-договірне правозастосування і визначають його як вольову владно організуючу діяльність суб'єктів права, що забезпечує зв'язок між правовими нормами і конкретними правовідносинами шляхом встановлення персонально адресованих та індивідуально визначених обов'язкових приписів для сторін, що завершується винесенням індивідуально-договірного акта [4, с. 185].

Узагальнюючи вищевказані підходи до загального поняття договірного регулювання, можна стверджувати, що з теоретичної точки зору договірне регулювання посередництва у сфері страхування може розглядатися в різних аспектах, зокрема як: (1) самостійний вид правового регулювання, (2) діяльність, пов'язана з рішенням юридично значимих питань, яким норма права не дала вичерпної регламентації, (3) індивідуально-договірне правозастосування суб'єктів права, яке має характер саморегулювання та здійснюється у договірній формі.

Загальною характеристикою договірного регулювання, яка притаманна всім вищевказаним підходам щодо розкриття цього поняття, є визнання договірного регулювання як впливу соціального регулятора на суспільні відносини таким правовим засобом, як договір. Приймаючи за основу підхід щодо поняття договору як правового засобу, призначеного для організації та регулювання посередництва у сфері страхування, слід підкреслити, що в цьому аспекті дослідження на перший план виходять регуляторні властивості договору як акта автономного регулювання (прийняття на підставі згоди індивідуальних установлень) та акта реалізації правових норм. Саме у значенні регуляторного акта договір спрямований на створення цілісної моделі взаємовідносин страхових посередників з іншими учасниками страхування (страховиками та страхувальниками) під час реалізації їхніх суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, що виникли внаслідок здійснення ними договірного акта.

Залежно від того, яким засобом здійснюється правове регулювання, останнє можна поділяти на види, в ряду яких стоїть і договірне регулювання. Зокрема, у науковій літературі існує точка зору, що, поряд з цивільно-правовим договірним регулюванням, на договірні відносини впливає загально-нормативне правове регулювання, адміністративне правове регулювання і судове правове регулювання. При цьому підкреслюється, що у правовому регулюванні договірних відносин загально-нормативне правове регулювання бере участь завжди, взаємодіючи з договірним регулюванням, тоді як адміністративне і судове правове регулювання – лише в окремих випадках [5, с. 70].

Водночас у науці набула поширення думка, що право не зводиться тільки до норм, встановлених або санкціонованих державою. Зокрема, Т.В. Кашаніна вказує на наявність трьох рівнів нормативності: загальнодержавного, локального та індивідуального саморегулювання. Одним із видів останнього і є договірне регулювання, в результаті якого створюються «мікронорми» [6, с. 8].

Схожа точка зору була висловлена В. Мілаш, у роботах якої індивідуальний договір розглядається як здійснений у необхідній формі акт згоди двох або більше управлених суб'єктів (сторін договору), що спрямований на індивідуальне регулювання поведінки між ними, а в окремих випадках – також їхніх взаємовідносин з іншими суб'єктами права, та завдяки якому досягаються потрібні

правові результати: встановлення мікронорм (індивідуальних правил поведінки, що походять від самих учасників суспільних відносин і є виявом автономії волі сторін); створення цілісної моделі поведінки (всієї сукупності прав та обов'язків) сторін договору шляхом інтеграції мікронорм і юридичних норм; виникнення правовідносин зобов'язального, а іноді й речового та/або організаційного (загально-цільового) характеру [7, с. 32].

Беручи за основу такий підхід, слід звернути увагу на те, що застосування такого правового засобу, як договір, у регулюванні посередництва у сфері страхування має в якості правового результату як встановлення мікронорм, так і створення певної моделі поведінки страхових посередників, страховиків та страхувальників як сторін договору на основі інтеграції мікронорм та юридичних норм. Таким чином, договірне регулювання посередництва у сфері страхування може здійснюватися тільки у взаємодії з нормами господарського, цивільного та страхового права. Зокрема, саме загальні норми договірнього права визначають правовий режим посередницького договору, в т.ч. порядок його укладення, зміни, розірвання. При цьому норми договірнього права (як імперативні, так і диспозитивні) визначають зміст договірних правовідносин безпосередньо, не трансформуючись у договірні умови.

З урахуванням вищевказаного уявляється необхідним договірне регулювання посередництва у сфері страхування розглядати як самостійний вид індивідуального саморегулювання, яке здійснюється поряд із нормативним регулюванням та за допомогою певних видів договірних форм, основною серед яких є договір. При цьому для розкриття властивостей договору як регуляторного акта щодо відносин страхових посередників, які виникають у процесі здійснення посередництва у сфері страхування, методологічно важливо розглянути його в площині господарсько-правового регулювання.

Такий підхід пояснюється тим, що страхові посередники як суб'єкти договірнього регулювання, як правило, мають статус суб'єктів господарювання. Відповідно, з певної точки зору більш точним буде застосування термінів «господарсько-договірне регулювання посередництва у сфері страхування» та «цивільно-договірне регулювання посередництва у сфері страхування», оскільки мова йде про правове регулювання, здійснюване не тільки договором, а й цілим комплексом правових засобів, які належать до господарського та цивільного права.

Узагальнюючи різні точки зору, висловлені щодо поняття «договірне регулювання, з урахуванням його співвідношення з такими поняттями, як «правове регулювання», «правовий засіб» та «механізм правового регулювання», а також беручи до уваги положення національного законодавства, пропонується таке визначення договірнього регулювання посередництва у сфері страхування: це індивідуальне саморегулювання, яке базується на принципах добросовісності та розумності, має на меті організацію індивідуальних договірних зв'язків страхових посередників як суб'єктів господарської діяльності з іншими суб'єктами страхового ринку (страховиками та страхувальниками), протікає у встановленій нормативно-правовими актами цивільного та господарського законодавства процедурно-процесуальній формі і здійснюється за допомогою такого правового засобу, як договір.

Особливості договірнього регулювання посередництва у сфері страхування як виду індивідуального саморегулювання проявляються в якості основних ознак, до яких слід віднести такі характеристики, як предмет та суб'єкти договірнього регулювання. Слід підкреслити, що сфера договірнього регулювання посередництва у сфері страхування не безмежна. Більш того, за допомогою договору неможливо регулювати низку суспільних відносин в силу імперативних положень закону. Відповідно, точне визначення кола суспільних відносин, що входять до предмету

договірнього регулювання посередництва у сфері страхування, досить складно. Від цього значною мірою залежить ефективність усього договірнього регулювання, його позитивний або, навпаки, негативний вплив на відносини, що складаються в процесі здійснення посередництва у сфері страхування.

Взагалі предмет правового регулювання – це конкретні вольові суспільні відносини, що регулюються правом чи об'єктивно потребують правового регулювання. Беручи за основу вищевказаний підхід щодо поняття предмета правового регулювання, слід вказати, що предмет договірнього регулювання дещо вужчий, ніж предмет правового регулювання, оскільки договірне регулювання є тільки видом індивідуального саморегулювання. Як зазначає М.Ф. Казанцев, предметом договірнього регулювання є будь-які відносини між сторонами в рамках предмета цивільного права, за винятком відносин, що не підвладні договірному регулюванню в силу свого характеру чи закону [8, с. 4].

Відповідно, принципово важливим для визначення меж предмета договірнього регулювання посередництва у сфері страхування є той аспект, що предметом договірнього регулювання можуть бути будь-які відносини в рамках предмета правового регулювання, за винятком відносин, які за своїм характером не підвладні договірному регулюванню (зокрема, відносин, учасниками яких не є сторони даного договору, і відносин, правові параметри яких за своєю природою і юридичним призначенням повинні бути єдиними для всіх суб'єктів права або їх груп), а також відносин договірнього регулювання, які за своїм характером, хоча і можливо, але не допускаються законом.

Предмет договірнього регулювання посередництва у сфері страхування як акт зовнішньої поведінки страхових посередників складається із сукупності дій і вчинків страхових посередників, які здійснюються на підставі юридичного факту укладання посередницького договору. За посередницьким договором страховий посередник надає посередницьку послугу, в якій визначальне місце відводиться нематеріальним діям як юридичного, так і фактичного характеру. Залежно від виду посередницького договору серед дій страхового посередника можуть переважати як юридичні, так і фактичні.

Беручи до уваги вищевказане, на підставі основних положень національного законодавства, а також різних точок зору, висловлених у науковій літературі, можна зробити висновок, що предметом договірнього регулювання посередництва у сфері страхування є особлива група відносин, що являє собою сукупність дій і вчинків страхових посередників та їх контрагентів (страховиків та страхувальників), які здійснюються на підставі юридичного факту укладання посередницького договору (брокерської угоди, договору доручення або агентського договору).

Суб'єктами договірнього регулювання посередництва у сфері страхування є певна категорія юридичних та фізичних осіб, яка об'єднується загальним поняттям «страхові посередники». Згідно з вимогами ст. 15 Закону України «Про страхування» страховими посередниками можуть бути тільки три категорії суб'єктів, а саме: страхові або перестрахові брокери, страхові агенти. Відповідно, страхові брокери – це юридичні особи або фізичні особи, які зареєстровані у встановленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності та здійснюють за винагороду посередницьку діяльність у страхуванні від свого імені на підставі брокерської угоди з особою, яка має потребу у страхуванні як страхувальник. Перестраховими брокерами визнаються юридичні особи, які здійснюють за винагороду посередницьку діяльність у перестрахованні від свого імені на підставі брокерської угоди із страховиком, який має потребу у перестрахованні як перестраховальник.

Разом із тим у національному законодавстві України має місце досить неоднозначний підхід щодо визначення правового статусу страхових посередників. Так, Закон

Україні «Про страхування» вказує, що страхові брокери – це суб'єкти підприємницької діяльності, тоді як перестрахові брокери та страхові агенти визначаються як суб'єкти страхового посередництва, які здійснюють діяльність у сфері страхування без визначення їхнього правового статусу в якості суб'єктів господарської діяльності. Дещо інший підхід закріплено у Положенні про порядок провадження діяльності страховими посередниками, де визначено, що брокерська та агентська діяльність – це професійна підприємницька діяльність.

Слід також взяти до уваги положення Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», де закріплено поняття «посередницькі послуги на ринках фінансових послуг», під яким розуміється діяльність юридичних осіб чи фізичних осіб – підприємців, що включає консультування, експертно-інформаційні послуги, роботу з підготовки, укладення та виконання (супроводження) договорів про надання фінансових послуг, інші послуги, визначені законами з питань регулювання окремих ринків фінансових послуг.

Такий підхід законодавця викликав різні оцінки щодо визначення правового статусу страхових посередників,

яке закріплено в пункті сьомому статті 15 Закону України «Про страхування». На думку деяких учених, має місце конфлікт правових норм профільних законів, які регулюють одну сферу суспільних відносин – посередницькі відносини на ринку страхових послуг [9, с. 25].

Усунення вищевказаних суперечностей, які мають місце на рівні спеціального законодавства, має принципове значення для вдосконалення договірної регулювання посередництва у сфері страхування. З урахуванням цього, а також з метою вдосконалення рівня правового забезпечення договірних відносин у сфері страхування пропонується встановити єдиний підхід щодо визначення статусу страхових посередників як суб'єктів господарювання, які укладають договори у сфері страхування.

Реалізація цієї пропозиції на рівні спеціального законодавства, а саме у Законі України «Про страхування», має велике значення, оскільки саме цей критерій є вирішальним щодо визначення правової природи договору як регулятора індивідуальних зв'язків страхових посередників, а також безпосередньо впливає на встановлення відповідного правового режиму договірних відносин страхових посередників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Казанцев М.Ф. Концепция гражданско-правового регулирования : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / М.Ф. Казанцев. – Екатеринбург, 2008. – 43 с.
2. Корецкий А.Д. Теория договорного регулирования гражданско-правовых отношений : дис. ... д-ра. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А.Д. Корецкий. – Ростов н/Д, 2007. – 223 с.
3. Нарозников Н.К. К вопросу о договорном регулировании / Н.К. Нарозников // Юридический журнал. – 2007. – № 11. – С. 83–86.
4. Демин А.А. Договор и договорное регулирование в гражданском праве Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А.А. Демин. – Нижний Новгород, 2014. – 222 с.
5. Иванов В.В. Общая теория договора : монография / В.В. Иванов. – М. : Юрист, 2006. – 342 с.
6. Кашанина Т.В. Соотношение централизованного и децентрализованного регулирования / Т.В. Кашанина // Правоведение. – 1991. – № 4. – С. 5–8.
7. Мілаш В.С. Комерційний договір у господарському праві: теоретичні проблеми становлення та розвитку : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право господарсько-процесуальне право» / В.С. Мілаш ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2008. – 40 с.
8. Казанцев М.Ф. Предмет гражданско-правового договорного регулирования: структура и пределы. Актуальные проблемы частного права : межвузовский сборник научных трудов / отв. ред. Е.П. Чорновол. – Екатеринбург : Изд-во УрАГС, 2010. – С. 3–5.
9. Резнікова В.В. Теоретичні проблеми регулювання посередництва у сфері господарювання України : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право господарсько-процесуальне право» / В.В. Резнікова ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2011. – 43 с.